Cihannüma
Tarih ve Coğrafya Araştırmaları Dergisi
Sayı XI/2 – Aralık 2025, 217-239
Doi: 10.30517/cihannuma.1761435
Araştırma Makalesi

TÜRK SİYASİ TARİHİNDE ANAYASAL DÜŞÜNCENİN EVRİMİ: TOPLUMSAL DEĞİŞİM VE SİYASAL REJİM

Özer Aslan*

Öz

Bu çalışma, Türkiye'de anayasa düşüncesinin tarihsel ve düşünsel temellerinden hareketle, Osmanlı'dan günümüze anayasal gelişmeleri siyasi rejim, toplumsal dönüşüm ve demokratikleşme ekseninde analiz etmektedir. Anayasal düşüncenin Antik dönemden itibaren evrimi ile Osmanlı'daki Sened-i İttifak, Tanzimat ve Islahat Fermanları ile 1876 Kanun-ı Esasi'nin anayasacılık bakımından önemi tartışılmış; 1921, 1924, 1961 ve 1982 Anayasaları bağlamında siyasal yapı, iktidar ilişkileri ve hukuk devleti anlayışı ele alınmıştır. Makalede, anayasanın yalnızca normatif bir belge değil, siyasal iktidarın sınırlandırılması, bireysel hak ve özgürlüklerin korunması ve toplumsal meşruiyetin sağlanması bakımından kurucu bir işlev taşıdığı vurgulanmıştır. Ayrıca sivil katılımın sınırlılığı, otoriter müdahaleler ve modernleşme gibi unsurların anayasal düzenin kurumsallaşmasında belirleyici role sahip olduğu anlaşılmıştır. Sonuç olarak Türkiye'de anayasanın, tarih boyunca siyasal paradigmalardaki dönüşümlerin, sivil taleplerin ve hukuk devleti arayışının bir yansıması olarak şekillendiği kanısına varılmıştır.
Anahtar Kelimeler: Anayasacılık, Siyasal rejim, Siyasal paradigma dönüşümleri, Toplumsal değişim, Demokratikleşme.

* Dr. Öğretim Görevlisi, Polis Akademisi Başkanlığı, Ankara/Türkiye, aslan.ozer@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-8531-4097.

Makale Geliş Tarihi / Received Date: 09.08.2025 Makale Kabul Tarihi / Acceptance Date: 03.09.2025

The Evolution of Constitutional Thought in Turkish Political History: Social Change and Political Regime

Abstract

This study analyzes the constitutional developments in Turkey from the Ottoman era to the present by examining the historical and intellectual foundations of constitutional thought within the framework of political regime, social transformation, and democratization. It discusses the evolution of constitutionalism from antiquity and explores the significance of the Charter of Alliance, the Rescript of Tanzimat, the Rescript of Reform, and the first Ottoman Constitution of 1876 in the Ottoman context. The constitutions of 1921, 1924, 1961, and 1982 are analyzed in relation to political structure, power relations, and the concept of the rule of law. The article emphasizes that the constitution is not merely a normative document but also serves a foundational function in limiting political power, protecting individual rights and freedoms, and ensuring societal legitimacy. It is further argued that limited civic participation, authoritarian interventions, and the process of modernization have played a decisive role in the institutionalization of the constitutional order. As a result, it has been concluded that the constitution in Turkey has taken shape as a reflection of the shifts in political paradigms throughout history, the demands of civil society, and the quest for the rule of law.

Keywords: Constitutionalism, Political regime, Shifts in political paradigms, Social transformation, Democratization.

Giriş

Anayasa kavramı, yalnızca devletin temel örgütlenme biçimini belirleyen hukuki bir metin olmanın ötesinde, siyasal iktidarın sınırlandırılması, bireysel özgürlüklerin güvence altına alınması ve toplumsal meşruiyetin sağlanması bakımından kurucu bir işleve sahiptir. Dolayısıyla anayasanın tarihsel gelişimini, düşünsel temellerini ve siyasal-toplumsal işlevlerini incelemek yalnızca hukuki değil, bununla birlikte siyasal ve sosyolojik bir okuma yapmayı zorunlu kılmaktadır. Bu çalışma, anayasa düşüncesinin tarihsel kökenlerinden başlayarak; Türkiye özelinde bu düşüncenin Osmanlı'dan günümüze kadar geçirdiği dönüşümü çok boyutlu bir biçimde ele almayı amaçlamaktadır.

Çalışmanın ilk bölümünde, anayasa kavramının Antik Yunan'daki "politeia" anlayışından itibaren taşıdığı düşünsel temeller incelenmekte; bu çerçevede anayasanın yalnızca bir normlar bütünü değil, ayrıca siyasal koşulların ve toplumsal yapıların ürünü olduğu vurgulanmaktadır. Ardından, Osmanlı'da anayasal düşüncenin ilk tezahürleri olan Sened-i İttifak, Tanzimat ve Islahat Fermanları ile 1876 Kanun-ı Esasi süreci ele alınarak; modernleşme sürecinin anayasal yansımaları değerlendirilmiştir. Söz konusu tarihsel gelişim ekseninde anayasanın, mutlak iktidarın sınırlandırılması açısından üstlendiği rol analiz edilmiştir.

Türkiye'de anayasa yapım süreçleri 1921, 1924, 1961 ve 1982 Anayasaları çerçevesinde kapsamlı biçimde tartışılmıştır. Böylece her bir anayasal düzenleme ortaya çıktığı süreçteki siyasal bağlam, toplumsal dinamikler ve iktidar ilişkileri temelinde değerlendirilmiştir. Özellikle 1961 ve 1982 Anayasaları üzerinden, askerî müdahaleler sonrasında şekillenen otoriter anayasacılık anlayışı ve bunun hukuk devleti ile demokratikleşme süreci üzerindeki etkileri ele alınmıştır. 2017'de yapılan sistem değişikliği ile parlamenter sistemden cumhurbaşkanlığı hükümet sistemine geçiş, anayasal rejim açısından önemli bir kırılma noktası olarak incelenmiştir.

Çalışmanın diğer bölümlerinde ise anayasal düzenin siyasal paradigmalarla olan ilişkisi ve anayasanın yalnızca devletin değil, bununla birlikte toplumun ihtiyaçlarını yansıtan bir toplumsal sözleşme olarak taşıdığı anlam irdelenmiştir. Son bölümde hukuk devleti ilkesinin gelişimi, anayasanın üstünlüğü ve bağlayıcılığı, iktidarın sınırlandırılması ve bireysel özgürlüklerin teminat altına alınması gibi başat temalar üzerinde durulmuş; anayasanın yalnızca şekli değil, maddi niteliğinin de demokratik meşruiyetle ilişkili olduğu ortaya konulmuştur.

Çalışmada yöntem olarak, tarihsel ve kavramsal çözümleme esas alınmış; anayasal metinler, anayasa yapım süreçleri ile dönemin siyasal bağlamları normatif ve eleştirel bir yaklaşımla değerlendirilmiştir. Siyasi tarih, anayasa hukuku ve toplumsal dönüşüm ekseninde yapılan bu çok katmanlı analizle, Türkiye'deki anayasal serüven, siyaset-toplum-hukuk ekseninde bütüncül biçimde analiz edilmeye çalışılmıştır.

1. Anayasa Fikrinin Tarihsel ve Düşünsel Kökenleri

Türkçede kullanılan "anayasa" terimi, İngilizcedeki "constitution" sözcüğünün karşılığıdır ve bu kelime, "inşa etmek," "oluşturmak," "kurmak" veya "teşkil etmek" anlamlarına gelen "to constitute" fiilinden türemiştir. Söz konusu kavram, siyaset teorisi ve anayasa hukuku disiplinleri çerçevesinde, devletin temel yapısını tanımlayan merkezi bir düzeni ifade eder[1]. Genel çerçeve, anayasal düzenin yalnızca hukuki bir sınırlama metni değil, aynı zamanda siyasi organizasyonun temel taşı olduğunu göstermektedir.

Anayasa fikrinin tarihteki en eski karşılığı olan "politeia" bir toplumun mevcut düzenini; siyasi, ekonomik, demografik ve tarihsel gibi çok sayıda faktörün etkisiyle şekillenmiş geniş kapsamlı bir yapı olarak ele almaktaydı. Dolayısıyla "politeia" günümüzde anladığımız şekliyle devletin örgütlenmesini düzenleyen ve bireysel hakları güvence altına alan yazılı bir yasa metninin aksine siyasal ve hukuki sınırları aşan birçok bileşenden oluşan bütüncül bir toplumsal yapıyı ifade ederdi[2].

---

1 Atilla Yayla, *Anayasa Teorisine ve Hukukuna Giriş*, 2. Baskı, Ankara, Adres Yayınları, 2018, s. 20.

2 Gülşen Seven, "Anayasa(cılık) ve Demokrasi", (Ed. Menderes Çınar), *Demokrasi: Kavram, Kurum, Süreç*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2023, s. 215.

Dolayısıyla kavram, siyasal düzenin yalnızca normatif kurallarla değil, geniş bir toplumsal zeminle değerlendirilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır.

Anayasal düşünce sadece var olan devlet yapısını açıklamakla kalmaz; bunun yanında, insan gerçekliğinden kaynaklanan kuralları barındıran, erişilmesi gereken ideal (normatif) devleti ve bu idealin somutlaşması için gerekli koşulları da aktif olarak kurma işlevini üstlenir[3]. Dolayısıyla anayasa, sadece yazılı kuralların indirgenmiş bir derlemesi olarak görülemez; anayasanın asıl hedefi, insan onurunun hayata geçirilmesi ve sürekli gelişimi için zemin hazırlamaktır[4].

Thomas Paine, anayasanın bir hükümetin değil, hükümeti kuran halkın eseri olduğunu ve anayasaya dayanmayan bir yönetimin yalnızca güce dayandığını vurgulamaktadır. Ona göre hükümet, esasında ulusal bir birliktir ve söz konusu birliğin amacı, toplumun hem bireysel hem de kolektif düzeyde iyiliğini sağlamaktır. Ayrıca her insan, kendi malvarlığından barış ve güven içinde yararlanmak ister. Dolayısıyla bu koşullar sağlandığında, hükümetin varlık sebebi olan tüm amaçlar gerçekleşmiş olur[5]. Paine'in perspektifi, siyasal otoritenin meşruiyetini ancak halk iradesine dayanan bir anayasal düzenin sağlayabileceğini açık biçimde ortaya koymaktadır.

Ayrıca Fransız İnsan Hakları Bildirgesi'nin 16. maddesi, temel hakları içermeyen ve kuvvetler ayrılığı ilkesini tesis etmeyen bir metnin, hukuki bir belge olsa bile anayasa sayılmayacağını açıkça belirtir. Tüm bu vurgular, anayasanın soyut bir hukuk kuralları toplamı olmaktan ziyade maddi olarak insan onurunu merkezine alan bir belge olması gerektiğini ortaya koymaktadır[6]. Dolayısıyla anayasanın meşruiyeti yalnızca biçimsel ölçütlere değil, insanı merkeze yerleştiren maddi ilkelere dayanmaktadır. Bu bağlamda anayasa, yalnızca bir hukuk metninden ziyade toplumsal bir idealin taşıyıcısıdır.

Ahlaki normlar ve yasal düzenlemeler, toplumsal dönüşümün temel taşıyıcıları olarak zamanla değişir ve evrilir. Değişim kaçınılmaz bir süreçtir; ancak her dönüşüm kendi içinde bir özü korur. Osmanlı İmparatorluğu'ndan Türkiye Cumhuriyeti'ne geçiş süreci, bu dönüşüme çarpıcı bir örnektir. Söz konusu geçiş sırasında toplumsal yapıda yeni siyasal ve sivil aktörler ortaya çıkmış, değişimin yönü ise müdahale odaklı anlayışın getirdiği baskı ekseninde şekillenmiştir[7]. Dolayısıyla tarihsel süreç, hukuk düzeninin canlı bir sosyal yapı içerisinde

---

3 Paul Kirchhof, "Anayasa Kültürü ve Kavramı" (çev. Nedim Meriç), (Ed. Otto Depenheuer – Christoph Grabenwarter, Çev. Ed. İlyas Doğan), *Anayasa Teorisi*, İstanbul, Lale Yayıncılık, 2014, s. 90.

4 Ömer Keskinsoy – Semih Kaya, "2017 Anayasa Değişikliğinin Demokratik Nitelik Sorunu". *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, S. 155, 2021, s. 57.

5 Paine, Thomas, *Rights of Man*, London, J. S. Jordan, 1792, s. 129.

6 Ömer Keskinsoy – Semih Kaya, "2017 Anayasa Değişikliğinin Demokratik Nitelik Sorunu". *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, S. 155, 2021, s. 57.

7 Alim Yılmaz, "Anayasa, Değişim ve Türkiye", *Liberal Düşünce Dergisi*, S. 86, 2017, s. 61.

oluştuğunu ve müdahaleler yoğunlaştıkça toplumsal meşruiyetin daha kırılgan hâle geldiğini göstermektedir.

Modern anlayışta anayasa, sadece iktidarı sınırlayan bir araç değil, ayrıca devletin esas yapısını belirleyen metin olarak görülür. Bu nedenle, her anayasası olan devletin, hemen anayasal devlet olarak kabul edilmesi mümkün değildir. Anayasal devlet niteliği, ancak bireysel hak alanlarını korumayı amaçlayan ve iktidarı bu yönde etkin bir şekilde sınırlayan anayasalarla kurulabilir[8]. Devletin hem hukuki hem de fiili dayanağını oluşturan iktidar, bireylerden üstün bir konumu ifade eder. Ancak bu ayrıcalıklı durum, keyfî bir yönetimin aksine, belirli ilkeler çerçevesinde sınırlandırılmış bir gücü işaret etmektedir. İktidar, toplumun rızasını sağlamadığı sürece meşru bir siyasi otorite olarak kabul edilemez. Toplumun iktidara rıza göstermesi, iktidarın kendi sınırlarını bilmesine bağlıdır. Söz konusu sınırların ortadan kalkması durumunda toplumsal birlik zedelenir, yönetici ile yönetilen arasındaki ilişki yok olarak toplumda korku hâkim olur. Böyle bir düzende, öngörülebilirlik ortadan kalkar ve bu durum keyfî bir yönetimi beraberinde getirir[9]. Keyfî yönetimler, toplumsal düzeni temelinden sarsarak birçok olumsuzluğa sebebiyet verir.

Anayasa fikri, iktidarın sınırlandırılması ve bireyin korunmasına yönelik evrensel bir düşünce zemininde ortaya çıkmış; farklı dönem ve coğrafyalarda çeşitli biçimlerde kurumsallaşmıştır. Ancak söz konusu düşünsel ve normatif birikimin somut siyasal yapılara nasıl yansıdığı, her toplumun kendi tarihsel koşullarıyla şekillenmiştir. Bu bağlamda, anayasa fikrinin Osmanlı'dan günümüz Türkiye'sine uzanan evrimi, yalnızca hukuki belgelerin değişimiyle değil; bununla birlikte siyasal kültür ile devlet-toplum ilişkileri bağlamında yaşanan dönüşümlerle birlikte okunmalıdır.

2. Türkiye'de Anayasal Gelişmelerin Evrimi

Anayasal düşünce, devlet otoritesini hukuk kurallarıyla sınırlama ve bireysel hakları tanıyıp güvence altına alma hedefini taşıyan bir siyasi akım olarak ilk etkilerini 18. yüzyılda göstermiştir[10]. Osmanlı İmparatorluğu'nda da aynı yüzyılın sonlarına doğru tımar sisteminin işlevselliğini kaybetmesi ve merkezî yönetimin zayıflaması sonucu iktidarı kısıtlamaya yönelik girişimler baş göstermiştir. Fakat bu sınırlama gayretleri, halkın talebiyle değil; belirli dönemlerde halk üzerinde

---

8 Mutlu Yıldırım, "Sivil-Asker Uyumunun Anayasa Yapım Siyasetine Etkisi: 1971–1973 Anayasa Değişiklikleri", *Liberal Düşünce Dergisi*, C. 24, S. 93, 2019, s. 36.

9 Samet Özdemir, "2017 Anayasa Değişikliklerinin Siyasi İktidarın Hukuk Devleti İlkesi Aracılığıyla Sınırlandırılması Bağlamında Değerlendirilmesi", *Süleyman Demirel Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 14, S. 1, 2024, s. 304.

10 Veysel Erat, "Türkiye'de Cumhurbaşkanının Halk Tarafından Seçilmesinin Hükümet Sistemi Üzerine Etkileri", *Yönetim Bilimleri Dergisi*, C. 13, S. 25, 2015, s. 337.

egemenlik kuran büyük toprak sahipleri tarafından dile getirilmiştir[11]. 29 Eylül 1808 tarihinde duyurulan Sened-i İttifak ile, Osmanlı yönetiminde padişahın yetkilerini kısıtlamaya yönelik ilk resmî adım atılmıştır. Sultan II. Mahmud'un, merkezî otoriteyi yeniden kurma amacıyla ayanlarla imzaladığı bu belge, yürürlüğe tam olarak girmemiş olsa da Osmanlı İmparatorluğu'nda anayasal bir düşüncenin yeşermesine olanak tanıyan ilk önemli teşebbüs olarak kabul edilmektedir[12]. Sened-i İttifak ile ilk kez iktidarın sınırlanabilirliği fikri ortaya atılmış olsa da bu girişim halkın haklarından ziyade merkezle ayanlar arasındaki güç dengesine odaklanmıştır. Buna karşın Tanzimat Fermanı, bireyi merkeze alan ve devletin yetkisini sınırlamayı amaçlayan daha kapsamlı bir dönüşümün göstergesidir.

Gülhane Parkı'nda kamuya duyurulan Tanzimat Fermanı ile Osmanlı Devleti, insan hakları fikriyle ilk kez kurumsal düzeyde tanışmıştır. Bahsi geçen ferman, 19. yüzyılda Osmanlı'da hukuk devleti idealine yönelen ilk siyasi ilan olarak kabul edilir. Devletin mutlak yetkilerini kısıtlayan ve bireylerin temel haklarını esas alan bu belge, anayasacılık düşüncesinin Osmanlı'daki ilk somut yansıması olarak değerlendirilmektedir[13]. Fermanda temel hak ve özgürlüklerin düzenlenmesi, "füruât" (kanun) ile "mevâdd-ı esâsiye" (anayasal hükümler) arasında bir ayrım yapılması; kanunların Meclis, anayasal hükümlerin ise padişah/saltanat makamı tarafından belirlenmesi gibi unsurlar bulunmaktadır. Söz konusu detaylar, Tanzimat Fermanı'nı sadece bir haklar bildirgesi olmaktan çıkararak maddi ve hatta şeklî anlamda anayasal nitelik taşıyan özgün bir belge hâline getirmektedir. Ayrıca, Meclis tarafından kabul edilen kanunlara padişahın da uyacağına dair verilen söz, metnin modern anayasacılık anlayışından etkilendiğini gösteren önemli bir detaydır[14].

Tanzimat'ın öngördüğü reformlar tam anlamıyla başarıya ulaşamadığı için, 18 Şubat 1856'da toplanan Paris Barış Konferansı'nın kararları doğrultusunda Islahat Fermanı ilan edilmiştir. Islahat Fermanı, Tanzimat'ın tamamlayıcısı niteliğindedir ve özellikle Müslüman ve gayrimüslim tebaaya eşit haklar sunulmasını hedeflemiştir[15]. Tanzimat ve Islahat Fermanları, içerdiği düzenlemeler sayesinde, yasalarla güvence altına alınmış hak ve özgürlüklere sahip bir birey anlayışının oluşmasında belirleyici rol oynamıştır. Bu açıdan söz konusu belgeler, tebaa (kul) kavramından vatandaşlık tanımına geçişi mümkün kılan ve modern Osmanlı toplumunun temellerini atan önemli adımlar olarak değerlendirilebilir. Belgelerde yer alan ilkeler, hukuk ve

11 Erdoğan Teziç, *Anayasa Hukuku*, 12. Baskı, İstanbul, Beta Yayınları, 2007, s. 143.

12 Tuba Özhazinedar, "Tanzimat Fermanı, Islahat Fermanı, Adalet Fermanı ve Kanun-i Esasi'nin Tahlili", *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum*, C. 12, S. 36, 2024, s. 780.

13 Özer Aslan, *Anayasal Boyutuyla İnsan Hakları: Türkiye Örneği*, İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Doktora Tezi, Ulusal Tez Merkezi, 2023, s. 162.

14 Ayhan Ceylan, "Osmanlı Anayasacılığı: Terimler, Belgeler, İlkeler", *Adalet Dergisi*, S. 72, 2024, s. 24.

15 Özhazinedar, "Tanzimat Fermanı…", s. 780.

ticaret gibi alanlarda da köklü bir dönüşümün kapısını aralamıştır[16]. Ortaya çıkan yönelim, toplumsal düzenin geleneksel sınırları aşarak daha modern bir hukuki zeminde şekillenmeye başladığını göstermektedir.

Islahat hareketleri, halkın taleplerine bağlı olarak değil, dönemin bürokratlarının düşünceleri ya da yabancı devletlerin baskılarıyla gerçekleştirilmiştir. Dolayısıyla, özellikle Müslüman halk, reformları benimsemekte zorluk çekmiş ve geleneksel düzenin devamı yönünde eğilim göstermiştir. Aynı dönemde, yapılan reformların yetersiz olduğunu ve farklı bir yaklaşım gerektiğini savunan eğitimli bir aydın zümre ortaya çıkmıştır. Batı tarzı eğitim almış olan bu aydınlar, devletin mevcut sistemini ve düzenini sorgulamaya başlamıştır. Yeni Osmanlılar adıyla öne çıkan bu grup, devletin kurtuluşunun anayasal ve parlamenter bir sisteme geçilmesinde yattığını savunmuştur[17].

Tanzimat Fermanı ile başlayıp Islahat Fermanı ile ilerleyen modernleşme süreci, beklenen sonuçları getirememiştir. Özellikle 1856'da gayrimüslim tebaaya daha fazla hak verilmesi ve Osmanlı'nın Batı karşısında ekonomik anlamda açık bir sömürgeye dönüşmesi, toplumsal muhalefeti belirgin şekilde artırmıştır. İdari alandaki reformların başarısızlığını siyasal sistemin yapısındaki sorunlara bağlayan aydın kesim, daha köklü değişiklikler talep etmiştir. Bahsi geçen gelişmelerin sonucunda, 1876 yılında Kanun-ı Esasi yürürlüğe girmiştir. Monarşik yapının kısıtlamalarıyla şekillenen bu anayasa, siyasi gücün padişah ve bürokrasi arasında paylaşıldığı yeni bir düzen kurmuştur[18]. 1876 tarihli Kanun-ı Esasi'nin hazırlanması ve ilan edilmesi, tesadüfi bir gelişme değildir. Monarşiden anayasal bir düzene geçiş, çok uluslu yapısı ve içinde bulunduğu zorlu koşullar nedeniyle Osmanlı İmparatorluğu için dikkate değer bir dönüşüm ve yenilik anlamına gelmiştir. Elbette bir anayasa tek başına tüm sorunları çözemez; ancak 1876 Anayasası yine de kamuoyunda bir umut kaynağı olarak karşılanmıştır[19]. Dönemin atmosferi, anayasal metinlerin toplumsal beklentileri yansıtan bir anlam taşıdığını göstermektedir.

Anayasa hükümlerine göre, parlamentonun varlığı ve faaliyetlerine devam etmesi padişahın inisiyatifine bağlıydı. Zira padişah meclisi toplantıya çağırabilir, çalışmalarını kısıtlayabilir veya tamamen askıya alabilirdi. Sultan II. Abdülhamid, yetkisini kullanarak 14 Şubat 1878'de meclisi tatil etmiştir. Bu dönemde örgütlenen Jön Türklerin çabaları, 1908 Devrimi ile sonuçlanmış ve parlamenter sistemin ikinci

---

16 Emin Berathan Sakın, "Uluslararası Hukuk ve Anayasal Gelişmeler Bağlamında Islahat Fermanı", *Amasya Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, C. 1, S. 2, 2024, s. 150.

17 Merve Ünal Açıkgöz, "1876 Tarihli Kanun-ı Esasi'de Yasama-Yürütme İlişkisi", *Yasama Dergisi*, S. 43, 2021, s. 66.

18 Erat, "Türkiye'de Cumhurbaşkanının Halk Tarafından Seçilmesinin Hükümet Sistemi Üzerine Etkileri", s. 338.

19 Tahsin Fendoğlu, *1876 Anayasası veya Monarşik Modernleşme Dönemi (1876–1908)*, https://www.hasantahsinfendoglu.com/wp-content/uploads/2023/02/1876-Anayasasi-Veya-Monarsik-Modernlesme-Donemi-1876-1908.pdf, E.T. 08.02.2025, s. 1.

dönemini başlatmıştır[20]. Birinci ve İkinci Meşrutiyet dönemlerinin başarısızlıkla sonuçlanması, anayasal düzenin de sorgulanmasına neden olmuştur. Çünkü anayasanın tesis ettiği sistem, devletin yapısında köklü bir değişim sağlayamamış; aksine, padişahın iktidarını daha da güçlendirerek anayasal güvence altına almıştır. Ayrıca, anayasa yetkili bir kurucu organ tarafından değil, doğrudan padişahın iradesiyle hazırlanmıştır. Tüm bu faktörler, meşruti rejimin başarısız olmasında etkili olmuştur. 1909 yılında yapılan anayasa değişiklikleri ise ilk kez halkın temsilcileri tarafından hazırlanmış ve padişahın onayıyla yürürlüğe girmiştir[21]. Bu değişiklikler, anayasal düzenin ilk kez halk iradesine dayalı bir meşruiyet kazanma çabasını yansıtması bakımından önemli bir kırılma noktasıdır.

Osmanlı'da anayasacılığın gelişimi, toplumun sosyal ve kültürel yapısına bağlı olarak farklı bir yol izlemiştir. Osmanlı toplumunun belirgin bir sınıfsal ayrışmaya sahip olmaması ve imparatorluk kültürü, anayasacılığı temel hakları güvence altına almaktan çok, devleti yeniden yapılandırmak için bir araç olarak görmüştür. Toplumun geniş kesimlerinde böylesine köklü bir değişimi hayata geçirecek siyasi bilinç düzeyinin yeterince gelişmemiş olması, meşruti rejimin beklenen başarıyı sağlamasında önemli bir engel oluşturmuştur[22]. Nihayetinde İkinci Meşrutiyet rejiminin; demokrasi, özgürlük, ulusal egemenlik gibi temel kavramların ilk kez filizlendiği ortam yaratması bakımından önemli bir işlev gördüğü kabul edilebilir. Nitekim, 1918 sonrasında Türkiye'de yaşanan siyasal ve anayasal gelişmelerde, İkinci Meşrutiyet döneminin bu olumlu mirası ve birikiminden yararlanıldığı görülmektedir[23]. Böylece tarihsel birikim, Cumhuriyet'e giden sürecin düşünsel ve kurumsal temelini güçlendirmiştir.

16 Mart 1920 tarihinde son Osmanlı Mebusan Meclisi'nin süresiz tatil edilmesi kararı üzerine, 17 Mart 1920'de Kazım Karabekir'in önerisi ve Mustafa Kemal'in imzasıyla Ankara'da ulusal bir meclisin toplanmasına dair seçim bildirisi yayımlanmıştır. Bahsi geçen gelişmeler, yeni bir devletin temellerinin atılması, saltanatın kaldırılması ve cumhuriyet rejimine geçiş yönünde atılan ilk önemli adımlar olmuştur[24]. Ortaya çıkan yönelim, Osmanlı siyasal yapısından koparak yeni bir egemenlik anlayışına geçiş sürecini hızlandırmıştır.

Ankara'da 23 Nisan 1920'de "Büyük Millet Meclisi" adıyla çalışmalarına başlayan Meclis, 20 Ocak 1921 tarihinde Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nu kabul

---

20 Zühtü Arslan, *Türkiye'de Anayasal Gelişmeler ve 1982 Anayasasının Özellikleri*, https://adm.ataaof.edu.tr/pdf.aspx?du=G6kNDDzKDQVmPXSX8EPkjw, E.T. 08.03.2025, s. 6.

21 Ünal Açıkgöz, "1876 Tarihli Kanun-ı Esasi'de Yasama-Yürütme İlişkisi", s. 78.

22 Ünal Açıkgöz, "1876 Tarihli Kanun-ı Esasi'de Yasama-Yürütme İlişkisi", s. 83.

23 Bülent Tanör, *Osmanlı Türk Anayasal Gelişmeleri*, 34. Baskı, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2020, s. 220.

24 Oğuz Kaan, "2017 Anayasa Değişikliği'nde Yeni Hükümet Sistemi", *Kırklareli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C. 8, S. 1, 2019, s. 17-18.

etmiştir[25]. Teşkilat-ı Esasiye Kanunu, oldukça kısa ve bazı açılardan yetersiz bir anayasa metni olmasına rağmen, içerdiği maddelerle yönetim anlayışında büyük bir değişimin başlangıcını işaret etmiştir. Zira bu metin, egemenlik yetkisini herhangi bir koşul öne sürmeksizin doğrudan millete devrediyordu. Bu özelliğiyle, açıkça belirtilmese de Türkiye'yi cumhuriyet yönetimine taşıyacak olan zemini hazırlamıştır[26] ve yeni devletin siyasal karakterini belirleyen en güçlü yapı taşlarından biri hâline gelmiştir.

1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu, bağımsızlığını yeni elde eden devletin anayasal yapısını düzenleyen ve egemenlik anlayışındaki köklü bir dönüşümü ifade eden bir belgedir. Osmanlı anayasacılık hareketlerinden farklı olarak tüm yetkiler Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde toplanmış; yürütme organı ise yasamadan kaynaklanan ve ona tabi bir konuma getirilmiştir[27]. Esasen 1921 tarihli Teşkilat-ı Esasiye Kanunu, Osmanlı-Türk anayasacılık tarihinde görülen keskin bir kırılma noktasını temsil eder. Bu anayasa, kısa metnine rağmen hem öncesini hem de sonrasını etkileme gücüne sahip olan belgedir[28].

Cumhuriyetin ilanının hemen ardından kabul edilen 1924 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu, tıpkı 1921 Anayasası'nda olduğu gibi, egemenliğin kullanılmasında tek yetkili mercii olarak Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni esas almıştır. 1924 Anayasası'nın 104. maddesiyle, 1876 tarihli Kanun-ı Esasi yürürlükten kaldırılarak ikili anayasal yapıya tamamen son verilmiştir. 1921 Anayasası'ndan farklı olarak, 1924 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu, klasik hak ve özgürlüklere yer vermekteydi. Ancak bu hakların korunmasına dair somut güvenceler barındırmıyor ve yalnızca "kanuni güvence"ye dayanıyordu[29].

1924 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu ile Türkiye Büyük Millet Meclisi, 1921 Anayasası'nda olduğu gibi milletin "tek ve gerçek temsilcisi" olarak egemenliği millet adına kullanmaya devam etmiştir. 1924 Anayasası'nda hâkim olan Meclis üstünlüğü anlayışı, pratikte çoğunluğu elinde bulunduran siyasi partiye sınırsız bir yetki tanımıştır. Bahsi geçen durum "çoğunlukçu demokrasi" anlayışının bir yansımasıdır. Anayasa, parlamentonun yasa yapma sürecine ilişkin usul kuralları dışında, yasama organını sınırlayacak başka herhangi bir kuruma yer vermemekteydi[30]. 1924 Anayasası, Türkiye'de 27 Mayıs 1960 tarihine kadar yürürlükte kalmıştır. Gerçekleşen askerî müdahale sonucunda anayasa askıya

---

25 Şeref İba, *Anayasa Dersleri: Genel Esaslar ve Türk Anayasa Hukuku*, 4. Gözden Geçirilmiş Baskı, Ankara, Turhan Kitabevi, 2022, s. 331.

26 İhsan Güneş, "Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun (1921 Anayasası'nın) Yapılış Süreci", *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 20, S. 2, 2020, s. 245.

27 Teziç, *Anayasa Hukuku*, s. 144.

28 Tanör, *Osmanlı Türk Anayasal Gelişmeleri*, s. 225.

29 Teziç, *Anayasa Hukuku*, s. 144.

30 Arslan, *Türkiye'de Anayasal Gelişmeler ve 1982 Anayasasının Özellikleri*, s. 7-8.

alınmış ve 1961 yılında halk oylamasıyla kabul edilen yeni anayasanın yürürlüğe girmesiyle birlikte tamamen ortadan kalkmıştır[31].

1961 Anayasası, olumlu ve olumsuz tüm yönleriyle Türkiye'nin en çok tartışılan anayasal metinlerinden biri hâline gelmiştir. Bu anayasa, 1948 tarihli İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi ile 1950 yılında kabul edilen Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nde tanımlanan hakların neredeyse tamamını içermesi açısından dikkat çekicidir. Dolayısıyla, 1961 Anayasası'nın en önemli katkılarından biri, temel hak ve özgürlüklerin hem kapsamlı bir şekilde listelenmesi hem de ayrıntılı olarak düzenlenip güvence altına alınmasıdır[32]. Hak odaklı yaklaşım, demokratikleşme sürecinde normatif bir dönüşümün gerçekleştiğini göstermektedir.

Osmanlı'dan Cumhuriyet'e uzanan anayasal gelişmeler, siyasal gücün sınırlandırılması ve halk egemenliğine dayalı bir yönetim anlayışının inşası açısından önemli aşamaları barındırsa da bu süreçler çoğunlukla yukarıdan aşağıya biçimlendirilmiş, sınırlı toplumsal katılımla hayata geçirilmiştir. Türkiye'de anayasacılık geleneği zamanla daha kapsayıcı kurumlar geliştirme çabasıyla evrilmiş olsa da anayasal düzenin ideolojik ve kurumsal kodları toplumsal dinamiklerle sürekli çatışma hâlinde olmuştur. Bu noktada anayasal düzenin içeriği kadar, onu şekillendiren siyasal paradigmaların dönüşümü de önem kazanmıştır.

3. Anayasal Düzen ve Siyasal Paradigma Dönüşümleri

Cumhuriyetin kuruluşuyla başlatılan modernleşme sürecinin, tepeden inme bir biçimde yürütülmesi, toplumun tarihsel ve kültürel kodlarıyla çatışan bir yön kazanmasına sebebiyet verdiği şeklinde bir ifade yanlış değildir. Devletin yukarıdan aşağıya doğru şekillendirmeye çalıştığı bu model, toplumun kendi dinamiklerinden yeterince beslenmemiştir. Dolayısıyla, birey ile devlet arasında süreklilik arz eden bir mesafe oluşmuştur. Dönemsel olarak farklı siyasal aktörler mesafeyi kapatmaya çalışmış olsa da kurumsal yapıların taşıdığı ideolojik miras ve bürokratik direnç, toplumsal taleplerin karşılanmasını zorlaştırmıştır.

Türkiye'de siyasal değişimlerin neredeyse bütünüyle yukarıdan aşağıya müdahalelerle gerçekleşmesi, günümüz Türk siyasal yaşamını etkilemeye devam eden bazı sonuçlara sebebiyet vermiştir. Ortaya çıkan sonuçların başlıcası söz konusu müdahaleleri gerçekleştiren kadroların devlet yapısı içinde vesayetçi konumlarını sürdürme eğiliminde olmalarıdır[33]. Cumhuriyet'in kuruluşundan bu yana siyasal, dinsel, etnik ve sosyo-politik ayrılıklarla şekillenen dönüşüm süreci, devlet ile toplum arasında sürekli bir gerilim yaratmıştır. Askerî ve sivil bürokrasi eliyle oluşturulan baskı ortamı, laiklik ve toplumu aydınlatma gibi gerekçelerle

31 Hayati Hazır, *Anayasa Hukuku*, 4. Baskı, Ankara, Alter Yayınları, 2009, s. 39.

32 Aslan, *Anayasal Boyutuyla İnsan Hakları: Türkiye Örneği*, s. 180.

33 Ergun Özbudun, *Otoriter Rejimler, Seçimsel Demokrasiler ve Türkiye*, 2. Baskı, Ankara, Yetkin Yayınları, 2021, s.146.

meşrulaştırılmıştır. Gücü elinde bulunduran seçkinci kesim hem siyasal hem de ekonomik gücü elinde tutarak kendi düzenini oluşturmuştur. Nihayetinde, toplumun büyük bir kesiminde memnuniyetsizlik ortaya çıkmış ve mevcut durum özgürlük talebi olarak siyasal hayata yansımıştır[34]. Yaşanan süreç, devlet-merkezli dönüşümlerin toplumsal talepleri uzun vadede karşılamakta zorlandığını açık biçimde göstermektedir.

Türkiye'de anayasal gelişmeler çoğu zaman yukarıdan aşağıya bir dönüşüm aracı olarak kurgulanmış; toplumun çeşitliliği ve talepleri ise yeterince dikkate alınmamıştır. Ancak toplumsal değişim ve yeni aktörlerin kamusal alanda görünürlük kazanmasıyla birlikte, anayasal düzenin sınırlarını zorlayan bir dinamiğe dönüşmüştür.

Türkiye'nin sosyal ve siyasal yapısı, 1980'li yıllarda hem ülke içi dinamiklerin hem de küresel gelişmelerin etkisiyle önemli dönüşümler geçirmiştir. Bahsi geçen değişimi şekillendiren faktörlerden biri olan küreselleşme, ülkedeki yapıyı derinden etkilemiştir. Söz konusu dönemde demokratikleşme kavramı daha belirgin hâle gelmiş ve dünya genelinde artan hak arama talepleri Türkiye'ye de yansımıştır. Bunlara paralel olarak sivil toplumun yapısında da niteliksel bir değişim yaşanmıştır; siyasal sistemi doğrudan değiştirmeyi hedefleyen girişimler yerine, insan hakları, çocuk hakları gibi daha özel konulara odaklanan faaliyetler öne çıkmaya başlamıştır[35]. Küreselleşmenin siyasal alandaki etkileri Türkiye'ye yansırken, hukukun üstünlüğü ve insan hakları gibi kavramların uygulanmasında evrensel değerlere dayanan bir yaklaşımın benimsendiği gözlenmektedir[36].

1980 öncesi dönemin darbeci ve devrimci siyasal ütopyaları gücünü kaybetmeye başlamış; bu durum, farklı toplumsal aktörlerin siyaset sahnesine çıkmasına zemin hazırlamıştır. Kadınlar, çevreci hareketler ve başörtülü bireyler gibi yeni bireysel ve kültürel hassasiyetleri temsil eden gruplar gündeme gelmiştir. Böylelikle kamuoyu, sadece geleneksel siyasi konuların yanında çevre ve insan sağlığı gibi modern toplumun yeni duyarlılık alanlarında da görüşlerini ifade etme imkânı bulmuştur[37]. Bu gelişme, siyasal katılımın toplumsal tabanını genişleterek karar alma süreçlerinde daha çoğulcu bir yapının oluşmasına katkı sağlamıştır.

Türkiye'nin sosyal ve siyasal dönüşüm sürecindeki en kritik dönüm noktası, 12 Eylül Askerî Müdahalesi olmuştur. 1970'li yılların sonunda tırmanan şiddet ve kaos ortamı bu darbeyle sonuçlanmıştır. Darbe yönetimi, aşırı siyasallaşmış toplumu siyasetten uzaklaştırarak ülkede yeniden istikrar sağlama amacını taşımış ve bu amaç doğrultusunda 1982 Anayasası'nı yürürlüğe koymuştur. Bu anayasa ile,

---

34 Yılmaz, "Anayasa, Değişim ve Türkiye", s. 62.

35 Ayşe Küçük, "Türkiye'de Sosyal ve Siyasal Değişim: 1980 ve Sonrası", *Econharran*, C. 3, S. 4, 2019, s. 41.

36 Fulya Kıvılcım, "Küreselleşme Kavramı ve Küreselleşme Sürecinin Gelişmekte Olan Ülke Türkiye Açısından Değerlendirilmesi", *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, C. 5, S. 1, 2013, s. 228.

37 Küçük, "Türkiye'de Sosyal ve Siyasal Değişim", s. 41.

bireysel hak ve özgürlükler önemli ölçüde kısıtlanmıştır[38]. Ortaya çıkan tablo, güvenlik merkezli yaklaşımın devlet otoritesini güçlendirirken bireysel özgürlük alanını belirgin biçimde daralttığını göstermektedir.

12 Eylül 1980 Askerî Darbesi sonrasında hazırlanarak darbenin ağır etkilerinin devam ettiği bir dönemde yürürlüğe giren 1982 Anayasası, bugüne kadar çok sayıda değişikliğe uğramasına rağmen hâlen yürürlükteki temel yasadır. Anayasa'nın en ayırt edici niteliği, otoriteyi güçlendirirken bireysel özgürlükleri ve siyaset alanını kısıtlamış olmasıdır. Bu özellik, anayasanın temelini oluşturan ve ortaya çıkış felsefesinde kök bulan ana yaklaşımdır[39]. Anayasa, darbe sonrası dönemin otoriter zihniyetiyle şekillenmiş; özgürlükleri kısıtlayan yapısıyla demokratikleşme ihtiyacını doğurmuştur. Yapılan çok sayıdaki değişikliğe rağmen anayasanın otoriter özü korunmuş, özgürlükçü ve sivil bir anayasa arayışı sürekli gündemde kalmıştır.

Anayasanın demokratikleşme yönünden geçirdiği en geniş kapsamlı ve önemli değişiklikler, Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne üyelik sürecinin hız kazandığı döneme denk gelmiştir. 2001 ve 2004 yıllarında gerçekleştirilen anayasa değişiklikleri, bu sürecin somut örnekleri olarak dikkat çekmektedir[40]. 1982 Anayasası, kabul edildiği tarihten 2016'ya kadar toplamda on sekiz kez değişikliğe uğramıştır[41]. Bunun yanında, Türkiye'de siyasal sistemde köklü bir dönüşüme yol açan 2017 anayasa değişiklikleri, 1982 Anayasası'nda gerçekleştirilen on dokuzuncu değişiklik olarak ayrı bir önem arz etmektedir.

2017 anayasa değişikliği paketi, on altısı asıl ve ikisi geçici olmak üzere toplam on sekiz maddeden oluşmuştur. Söz konusu değişiklik, 1982 Anayasası üzerinde yapılmış en kapsamlı anayasa değişikliği niteliğini taşımaktadır[42]. Yapılan değişikliklerle birlikte, başkanlık sisteminin temel özelliklerini barındıran ve kendine özgü yapısıyla öne çıkan cumhurbaşkanlığı hükümet sistemi uygulamaya konulmuştur. Yeni sistemin hayata geçirilmesiyle Türkiye, 1909 yılında gerçekleştirilen Kanun-ı Esasi değişiklikleriyle şekillenmeye başlayan yaklaşık yüz yıllık parlamenter sistem geleneğinden ayrılarak farklı bir hükümet modeline geçiş yapmıştır[43]. Özellikle geçmişte yaşanan hükümet krizleri, koalisyon dönemleri ve

---

38 Küçük, "Türkiye'de Sosyal ve Siyasal Değişim", s. 42.

39 Sevtap Yokuş, *Türkiye'de Siyasal Süreçlerin Anayasal Düzleme Yansımaları*, Democratic Progress Institute, https://www.democraticprogress.org/wp-content/uploads/2018/04/TURKIYEDE-SIYASAL-SURECLERIN-ANAYASAL-DUZLEME-YANSIMALARI.pdf, E.T. 04.04.2025, s. 3.

40 Yokuş, *Türkiye'de Siyasal Süreçlerin Anayasal Düzleme Yansımaları*, s. 3.

41 Bülent Tanör ve Necmi Yüzbaşıoğlu, *1982 Anayasası'na göre Türk Anayasa Hukuku,* 22. Baskı, İstanbul, Beta Yayınları, 2024, s. 44.

42 Bülent Tanör ve Necmi Yüzbaşıoğlu, *1982 Anayasası'na göre Türk Anayasa Hukuku,* 22. Baskı, İstanbul, Beta Yayınları, 2024, s. 65.

43 Fatma Sarıaslan, "II. Meşrutiyet Dönemi ve Kanun-ı Esâsî: Siyasal Sistem Tartışmaları Ekseninde Bir İnceleme", *Türkiye Adalet Akademisi Dergisi*, S. 54, 2023, s. 163.

Cumhurbaşkanlığı seçimlerindeki tıkanıklıklar bu yeni sistemin getirilme gerekçeleri arasında gösterilmiştir. Bu bağlamda, yeni hükümet sisteminin temel amacının, ülkedeki siyasal istikrarsızlığı sona erdirmek olduğu ifade edilmiştir[44].

Türkiye'nin anayasal düzeni, tarihsel olarak ideolojik yönelimlerle şekillenen devlet-toplum ilişkilerinin bir yansıması olarak inşa edilmiştir. Özellikle 1982 Anayasası, siyasal iktidarın merkezîleşmesi ve birey özgürlüklerinin kısıtlanması bakımından dönemin otoriter paradigmasını kurumsallaştırmıştır. Ancak toplumsal çeşitliliğin artması, yeni kimliklerin görünür hâle gelmesi ve yurttaşlık bilincinin yükselmesiyle birlikte bu durum sarsılmaya başlamıştır. Dolayısıyla, Türkiye'de anayasal tartışmalar sivil taleplerin, demokratik katılımın ve toplumsal dönüşümün ifadesi olarak yeniden biçimlenmiştir. Anayasa'ya yönelen sivil ve çoğulcu yaklaşım, artık yalnızca devletin değil, toplumun ihtiyaçlarını da gözeten bir siyasal yapılanmayı zorunlu kılmaktadır.

4. Anayasa, Toplumsal Değişim ve Sivil Talepler

Toplumsal yapıdaki değişim, kaçınılmaz olarak siyasal düzeni de etkiler. Siyasal değişim olgusu, toplumsal dönüşümle birlikte anlam kazanan bir kavramdır. İnsanın, siyasal bir varlık olarak kabul edildiği gibi, toplumlar da siyasal yapılar olarak değerlendirilebilir. Toplumların yaşam biçimleri ile hem maddi hem de manevi kültürel unsurları, siyasal sistemlerin şekillenmesinde önemli roller üstlenmiştir. Bu açıdan siyasal değişim, yönetim biçiminin, devlet kurumlarının ve otorite ilişkilerinin zamanla değişmesini ifade eder[45]. Siyasal düzenin oluşumunda toplumsal yapının belirleyici etkisi açık şekilde görülebilir.

Batı toplumlarından farklı bir sosyal, siyasal ve hukuki geçmişe sahip olan Osmanlı Devleti'nde, uygulamada zaman zaman farklılıklar görülse de benimsenen hukuk sistemi ve siyaset anlayışı temel olarak iktidarın sınırlandırılması ilkesine dayanmaktaydı[46]. Osmanlı İmparatorluğu hem iç hem de dış alanda gücünü yitirdikçe mevcut varlığını sürdürme hedefiyle merkezî otoriteyi güçlendirme arayışına girmiş ve aynı zamanda gayrimüslim tebaaya bazı haklar tanıyan düzenlemeler yapmıştır. Batı toplum yapısının Türk kültürünün ilerlemesine katkı sağlayacağına dair yaygın inanca rağmen, Osmanlı Devleti'ni beklenen şekilde güçlendirmek yerine daha da zayıflatmıştır. Cumhuriyet Dönemi'ne ise böyle zayıflamış bir toplumsal yapı içinde geçilmiştir[47].

Yeni kurulan Cumhuriyet, başlangıç aşamasında birçok zorlukla mücadele etmek durumunda kalmıştır. Özellikle gelenek, görenek ve inanç sistemlerinden kaynaklanan yerleşik davranış kalıpları ve toplumsal beklentiler, yönetimin kontrol

---

44 Kaan, "2017 Anayasa Değişikliği'nde Yeni Hükümet Sistemi", s. 24.
45 Küçük, "Türkiye'de Sosyal ve Siyasal Değişim", s. 21.
46 Ceylan, "Osmanlı Anayasacılığı: Terimler, Belgeler, İlkeler", s. 17.
47 Serkan Güzel, "Cumhuriyet Dönemi Toplumsal Dinamikler", *Belgi Dergisi*, S. 7, 2014, s. 852.

etmekte zorlandığı önemli unsurlar olarak belirginleşmiştir[48]. Dolayısıyla, yeni rejimin toplumsal alanda kök salması süreci, hukuki düzenlemelere ek olarak kültürel dirençle de şekillenmiştir. Modernleşme yönündeki reformlar, halkın geleneksel yaşam tarzıyla çeliştiğinde, devlet-toplum ilişkilerinde gerilimler ortaya çıkmış ve Cumhuriyet'in toplumsal kabulünü güçleştiren bir unsur olmuştur.

Türkiye'nin toplumsal yapısı büyük bir dönüşüm yaşamıştır; özellikle 1950 ile 1960 yılları arasında siyasi ve askerî kurumların ideolojik temelleri daha belirginleşmiştir. 1960'lı yıllar hem siyasi söylemler hem de sosyolojik değişimler açısından önemlidir. Kırsal kesimden kentlere yoğun göç başlamış ve bu nüfus hareketi sonucunda şehirlerin sosyal yapısı farklı bir nitelik kazanmıştır[49]. Dönemin gelişmeleri, siyasal davranışların sosyal değişimle birlikte yeni bir biçim aldığını işaret etmektedir.

1961 Anayasası hazırlanırken toplumun büyük bir kesiminin karar alma mekanizmalarına dâhil edilmemesi, dönemin seçim sistemi, sürekli değişen koalisyon hükümetleri, kısa ömürlü azınlık hükümetleri ve siyasi etik tartışmalarına yol açan milletvekili geçişleri, siyasi sistemin istikrarını ciddi şekilde bozmuştur. Ayrıca, partilerüstü bir yönetim arayışı ve vesayet mekanizmalarının güçlü etkisi, Türkiye'yi bu dönemde sürekli bir hükümet krizine sürüklemiştir[50]. Ortaya çıkan siyasal tablo, demokratik süreçlerin kurumsal zayıflıklar nedeniyle uzun süre sürdürülebilir bir denge kuramadığını göstermektedir.

1971 Muhtırası sonrasında ülkede şiddet olayları ve toplumsal huzursuzluk giderek artmıştır. 1973 seçimlerinden sonra ise hiçbir siyasi parti tek başına iktidara gelemediği için, karşılıklı güvenin zayıf olduğu siyasi aktörler arasında koalisyon hükümetleri kurulmak zorunda kalınmıştır. Bu dönem, 1973 ile 1980 yılları arasında partiler arası ideolojik kutuplaşmanın derinleştiği bir süreç olarak öne çıkmaktadır. Artan siyasi krizler, yönetim sisteminin meşruiyetini zedelemiştir. Ayrıca 1970'lerin küresel petrol krizi[51] ekonomik büyümeyi durma noktasına getirmiş, enflasyon ve işsizlik oranlarında ciddi artışlara yol açmıştır. Bahsi geçen olumsuzluklar toplumsal huzursuzlukları daha da derinleştirerek siyasal sistem üzerindeki baskıyı artırmış ve devletin toplumu yönetme kapasitesini zayıflatmıştır.

1980 yılında yapılan askerî darbe, ülkedeki yaygın karışıklık ve siyasi istikrarsızlık gerekçesiyle meşrulaştırılmıştır. Askerî yönetim, devleti merkeze koyan ve bireysel hak ve özgürlükleri kısıtlayan bir anayasa hazırlamıştır. Söz konusu yaklaşım bireyi devlet karşısında güçsüz bir konuma düşürmüştür[52]. 1960

---

48 Tunca Özgişi, "Türkiye'de Toplumsal Değişimin Siyasi Katılıma Etkisi", *TESAM Akademi Dergisi*, C. 1, S. 1, 2014, s. 59.

49 Özgişi, "Türkiye'de Toplumsal Değişimin Siyasi Katılıma Etkisi", s. 73.

50 Mümtaz Soysal, *100 Soruda Anayasanın Anlamı*, 11. Baskı, İstanbul, Gerçek Yayınevi, 1997, s. 82.

51 Bülent Akgün, "12 Eylül Döneminde Türkiye: 1980–", (Ed. A. Çaylak – S. A. Avcu), *Osmanlıdan Günümüze Türkiye'nin Siyasal Hayatı*, Ankara, Savaş Yayınevi, 2018, s. 528.

52 Küçük, "Türkiye'de Sosyal ve Siyasal Değişim", s. 37.

Darbesi'ni takiben hazırlanan 1961 Anayasası, özgürlükçü bir yaklaşımı temel alırken 1980 müdahalesi sonrasında daha çok devlet otoritesini koruma saikiyle 1982 Anayasası oluşturulmuştur. Her iki anayasa metni de askerî müdahalelerin bir sonucu olarak, ülkede yeni bir rejim kurma amacıyla yürürlüğe konulmuştur[53]. Otoriter bir karaktere sahip olan 1982 Anayasası, her zaman kriz yaratma potansiyelini bünyesinde barındırmıştır. Çok sayıda değişikliğe uğramış olmasına rağmen, anayasacılık ilkeleriyle çelişen bir yapı sergileyen bu metin, özgürlük alanını daraltan içeriğiyle öne çıkar. Anayasanın fiilî koşullar altında hazırlanmış olması hem yapım sürecinde hem de içeriğinde otoriter bir özün varlığına işaret etmekte ve bu durum, anayasanın demokratik niteliğini ciddi ölçüde zayıflatmaktadır[54].

Türkiye'nin anayasal tarihi incelendiğinde, askerî müdahaleler sonrasında hazırlanan anayasa metinlerinin, ülkede sivil anayasa yapımı tecrübesinin eksikliğini daha da artırdığı görülmektedir. 1961 ve 1982 Anayasaları, askerî darbelerin ardından "yeni bir siyasi düzen" kurma hedefiyle ortaya çıkmış belgelerdir[55]. Türkiye'nin anayasal geçmişi, toplumsal dönüşümle siyasal yapıların uyumsuzluğunu ve anayasa yapım süreçlerindeki sivil katılım eksikliğini gözler önüne sermektedir. Askerî müdahalelerle şekillenen 1961 ve 1982 Anayasaları, halk egemenliğini sınırlayan ve otoriteyi merkeze alan metinler olarak hukuk devleti ilkesinden uzak bir yapı inşa etmiştir. Dolayısıyla, Türkiye'de anayasal arayışların merkezinde artık sadece yeni bir metin değil, hak ve özgürlüklerin gerçek manada güvence altına alındığı bir hukuk devleti anlayışı yer almaktadır.

5. Hukuk Devleti, İktidar Sınırlaması ve Anayasa

Hukuk devleti, sadece bir hukuk düzenine sahip olmaktan veya devletin koyduğu kurallarla işleyen bir yapıdan ibaret değildir. Esas olarak hukukun üstünlüğünün kabul edildiği ve devletin tüm faaliyetlerinde yasalara sıkı sıkıya bağlı kaldığı bir yönetim biçimini tanımlar. Ayrıca bu kavram, otoritenin keyfî kullanımını önlemeye yönelik siyasi bir ideal olarak da değerlendirilmelidir. Hukuk devletinin temel hedefi, belirsiz veya istikrarsız hukuk kurallarının neden olabileceği hak ihlâllerini engelleyerek bireysel özgürlükleri güvence altına almaktır. Böylece kavram, vatandaşlara sadece eşitlik ve adalet üzerine kurulu bir yönetim sunmakla kalmayarak herkes için öngörülebilir, güvenli bir ortam yaratır[56]. Hukuk devleti, yönetimin hukuka uygun bir şekilde işlediği bir devlet modelidir. Devlet, kanun koyan bir güç olmanın yanı sıra koyduğu kanunlara tabi olan bir yapıdır. 1689'da İngiltere'de gerçekleşen Büyük Burjuva Devrimi ile mutlak monarşiden anayasal monarşiye geçiş, hukuk devleti anlayışının temellerinin atıldığı dönem olarak kabul

---

53 İrfan Paçacı, "Anayasal Demokrasilerde Evrensel Normları Değersizleştirme: Avrupa ve Türkiye'de Anayasacılığın Neo-Popülizmi", *Asya Studies*, C. 5, S. 18, 2021, s. 248-249.

54 Keskinsoy – Kaya, "2017 Anayasa Değişikliğinin Demokratik Nitelik Sorunu", s. 52.

55 Paçacı, "Anayasal Demokrasilerde Evrensel Normları Değersizleştirme", s. 251-252.

56 İba, *Anayasa Dersleri*, s. 129.

edilir. Anglo-Sakson geleneğinde ortaya çıkan sivil uygarlık süreciyle şekillenen bu kavram, 18. ve 19. yüzyıllarda Alman hukuk düşünürlerinin katkılarıyla daha da derinleşmiştir[57].

Devletin demokratik ve özgürlükçü bir yapıya doğru evrilmesi, büyük ölçüde hukukun üstünlüğü ilkesinin hem teorik hem de pratik düzeyde ilerlemesine bağlı olmuştur. Tarihin acı deneyimlerinden ve yaşanan adaletsizliklerden süzülen hukuk devleti anlayışı, insan hakları, adalet ve insan onuruna yönelik uzun süreli mücadelenin bir ürünü olarak ortaya çıkmıştır. Düşünsel kökenleri çok eskiye dayanan bu kavram, devlet iktidarının sınırlandırılması gerektiği yönündeki klasik görüşlere dayanarak tarihsel bir gelişim göstermiştir. Antik Yunan ve Roma dönemlerinden, patrimonyal yapıdan polis devletine kadar uzanan farklı ve karmaşık uygulamalar aracılığıyla hukuk devleti fikrinin çeşitli izlerine rastlanmaktadır[58]. Farklı dönemlerdeki örnekler, hukuk devleti fikrinin toplumsal deneyimlerle sürekli yeniden üretildiğini ortaya koyar.

Hukuk devleti terimi, tarihsel olarak ilk kez 1798 yılında Johann Wilhelm Placidus tarafından kullanılmıştır. Almanya ve Fransa gibi Kıta Avrupası hukuk sistemlerinin gelişiminde bu kavram yer bulmuştur. İngiltere'de ise Anglo-Sakson hukuk geleneği içinde aynı düşünce, "hukukun üstünlüğü" ifadesiyle karşılık bulmuştur. Heywood, bu ilkeyi anayasal düzeni ve devletin yetkilerinin sınırlandırılmasını somutlaştıran temel bir liberal-demokratik kural olarak değerlendirmiştir. Günümüzde hukuk devletinin temel gayesi, bireysel özgürlüklerin güven içinde yaşanabilir olmasını sağlamaktır[59]. Polis devleti modelinde, bireylerin hakları anlamsızdır ve yönetim tamamen idarecilerin keyfî iradesine bağlıdır. Ancak, hukuk devletinde belirleyici güç, bireylerin hak ve yükümlülüklerini koruyan, yasaları yorumlayan ve devlet yetkilerini denetleyen yargı organıdır. Böylece hem adaletin sağlanması hem de devletin hesap verebilirliği güvence altına alınır[60].

Anayasa, yalnızca halkın kendi adına oluşturduğu bir yasa olmakla kalmaz; ayrıca kurulan devleti de bağlayan üstün bir normdur. Dolayısıyla, anayasanın üstünlüğü kavramı doğrudan anayasanın kendi yapısından kaynaklanır. Anayasalar genellikle, çoğunluk esasına dayanan demokratik yasa koyucunun denetimi dışında kalan, temel içerikli hükümler barındırır. Ayrıca anayasalar, apolitikleştirici bir işlev de görerek bu özelliğiyle siyasal tartışmaların önemli bir bölümünü ortadan kaldırıcı

57 Abdülazim İbrahim, "Modern Toplumda Hukuk Devleti: Siyasal Meşrulaştırma Aracı", *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 23, S. 1, 2021, s. 246.

58 Selim Misafir, "Hukuk Devleti Olgusunun Eski Çağlardaki Kökenleri", *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, S. 163, 2022, s. 261.

59 Deniz Acaray – Ömer Özkaya, "Hukuk Devleti ve Polis", (Ed. Ömer Özkaya), *Farklı Açılımlarla Hukuk Devleti ve Güvenlik*, Ankara, Adalet Yayınevi, 2022, s. 65.

60 Misafir, "Hukuk Devleti Olgusunun Eski Çağlardaki Kökenleri", s. 261.

bir etki yaratır. Söz konusu etki, doğrudan anayasa metninin içeriğinden değil, içerikle uyumlu biçimde ortaya çıkan yapısal özelliklerinden kaynaklanmaktadır[61].

Anayasanın varlığını sürdürebilmesi ve sürekli uygulanabilir olması, halk iradesine dayanmasına bağlıdır. Yüksek devlet organlarını yapılandırarak ve yargılama mekanizmalarını belirleyerek devlete temel hedefler koyar ve özellikle temel haklar alanında standartlar getirir. Ayrıca, özgürlük ilkesini esas alarak düzenli seçimler aracılığıyla hükümet yetkilerini ve yasama görevini düzenler[62]. Ayrıca anayasanın en temel hedefi, siyasal iktidarın sınırlandırılmasıdır. Çünkü anayasaların varlık sebebi, güçlü ve baskıcı devlet otoritesini, zayıf konumdaki yönetilenler lehine denetim altına almaktır. Bu anlamda, anayasalar devleti kısıtlayan en temel metinlerdir[63].

Bir anayasa, devleti ne kadar sınırlandırıyor ve yönetilenlerin temel haklarını ne ölçüde güvence altına alıyorsa, ancak o ölçüde gerçek anlam taşır. Aksi takdirde, anayasa yalnızca devleti koruyan, sıradan ve sembolik bir belgeye dönüşür[64]. Liberal siyasal teori çerçevesinde "anayasalcılık", klasik tanımıyla siyasi iktidarın kısıtlanmasını ifade eder. Bu düşüncenin ana ilkeleri arasında yargı bağımsızlığı, kuvvetler ayrılığı, bireysel haklara saygı ve anayasal normların koruyucusu olarak yargının üstlendiği rol bulunur. Dolayısıyla, Batı anayasacılık geleneğinin baskın teması, tarih boyunca siyasi kurumların iktidar kullanımını sınırlayacak şekilde düzenlenmesi olmuştur[65].

"Anayasanın üstünlüğü" ilkesine dayanan rejimlerde, siyasi iktidar en yüksek otorite konumunda değildir. Böyle bir devlet sisteminde, siyasi iktidar karar alma, bu kararları uygulama ve gerektiğinde zorlayıcı güç kullanma yetkilerine sahip olsa da sonuç olarak sınırlandırılmış bir iktidar niteliği taşır. Söz konusu sınırların nerede başlayıp nerede biteceği ise doğrudan anayasa metni tarafından belirlenmiştir[66]. Anayasal sınırların merkezî rolü, siyasal gücün keyfî kullanıma kapanmasını sağlayan temel güvencedir. Böylece, devletin gücü sınırlandırılır, bireysel özgürlükler güvence altına alınır. Ayrıca, karar ve işlemlerde birlik sağlanarak devlet egemenliği, demokratik kurallar çerçevesinde yapılandırılır[67]. Anayasal düzenin işleyişi, devlet ile birey arasındaki ilişkiyi kurumsal bir denge içinde tutar.

İktidarı elinde tutanlar, bu yetkilerini keyfî bir biçimde değil, anayasa ile çizilen sınırlar içinde kullanmakla yükümlüdür. Yönetenlerin, halkın veya milletin

---

61 Otto Depenheuer, "Anayasanın İşlevleri" (çev. Mısra Tan), (Ed. Otto Depenheuer – Christoph Grabenwarter, Çev. Ed. İlyas Doğan), *Anayasa Teorisi*, İstanbul, Lale Yayıncılık, 2014, s. 556-557.

62 Kirchhof, "Anayasa Kültürü ve Kavramı", s. 92.

63 Keskinsoy – Kaya, "2017 Anayasa Değişikliğinin Demokratik Nitelik Sorunu", s. 54.

64 Keskinsoy – Kaya, "2017 Anayasa Değişikliğinin Demokratik Nitelik Sorunu", s. 54.

65 Mustafa Erdoğan, *Özgürlük, Hukuk ve Demokrasi,* Ankara, Siyasal Kitabevi, 2018, s. 139.

66 Mehmet Turhan, "Değişen Egemenlik Anlayışının Hak ve Özgürlüklerin Korunmasına Etkileri ve Türk Anayasa Mahkemesi", *Anayasa Yargısı*, C. 19, S. 1, 2003, s. 7.

67 Kirchhof, "Anayasa Kültürü ve Kavramı", s. 91.

koyduğu anayasal kurallara uyması zorunludur. Anayasanın temel işlevlerinden biri, bireyleri temel hak ve özgürlüklerinin korunması ile güvence altına alarak yönetenlere ve devletin tüm organlarına karşı korumaktır. Anayasa bu doğrultuda hem yöntemler öngörür hem de kurumlar kurar. Ayrıca dinamik bir belge olarak toplumsal değişimlere ve gelişmelere uyum sağlama potansiyeline de sahiptir[68]. Anayasal çerçevenin uygulanışı, iktidarın sınırlandırılması ile hakların korunması arasındaki dengeyi somutlaştırır.

Siyasal birimlerin örgütlenmesini, karar alma süreçlerini ve mekanizmalarını yukarıdan bağlayıcı hukuki metinlerle düzenlemek ve bireylerin temel hak ve özgürlüklerini güvence altına almak, anayasacılığın özünü oluşturmaktadır. Bu bağlamda, siyasi iktidarı hem yapısal hem de içeriksel olarak kısıtlayan anayasalar, insan onurunu merkeze aldıkları ölçüde gerçek anayasacılık anlayışıyla uyuşabilir[69]. Anayasacılık, özünde sınırlı bir hükümet ya da sınırlı bir devlet modelini ifade eder. Anayasalar, iktidarı sahip olduğu yetkinin kapsamını kısıtlamak ve devletin izleyeceği politikaların anayasa metninde net bir şekilde belirtilmek suretiyle sınırlayabilir[70].

Anayasa, bir toplumun yaşadığı bunalımlara çözüm bulmak amacıyla ortaya çıkar. Dolayısıyla her anayasa bir tepkinin sonucu olsa da bu tepkinin hukuk içinde ifadesi duygusal değil, meşruiyeti sağlayacak biçimde olmalıdır. Anayasalar, halk iradesine ve insan onuruna dayanan, evrensel değerlerle uyumlu toplumsal uzlaşma belgeleri olma niteliğini taşımalıdır[71]. Uzlaşma metni niteliği taşıması, büyük oranda uzlaşma ekseninde demokratik değerleri içselleştirmesine bağlıdır.

Bir anayasanın sivil ve demokratik olarak kabul edilebilmesi, içerdiği hükümlerin yanında hazırlanma süreciyle de doğrudan ilişkilidir. Türkiye'nin, demokratik hukuk devleti ilkesiyle bağdaşır nitelikte yeni bir anayasaya acil ihtiyacı olduğu açıktır. Ancak anayasa, toplumun mümkün olan en geniş kesimini kucaklayacak şekilde demokratik bir uzlaşma yöntemiyle hazırlanmalıdır. Yeni anayasa, evrensel normlar çerçevesinde şekillenmeli ve halk tarafından gerçekten benimsenen bir metin olmalıdır[72]. Geniş tabanlı bir kurucu irade, demokratik meşruiyetin kalıcı biçimde güçlenmesini mümkün kılar.

Tüm bu değerlendirmeler, anayasanın gerçek manada bireyin hak ve özgürlüklerini güvence altına alan ve toplumsal meşruiyeti kurumsallaştıran temel bir toplumsal sözleşme olması gerektiğini göstermektedir. Hukuk devleti ilkesinin yaşatılması, anayasanın üstünlüğü ve bağlayıcılığı ile doğrudan ilişkilidir. Ancak bu ilkenin işlerlik kazanabilmesi, anayasanın hem içeriğiyle hem de yapılış süreciyle

---

68 Ender Ethem Atay, "Anayasa Kavramının Tanımı, Hazırlanması ve Değiştirilmesi Arasındaki İlişki", *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 12, S. 1, 2008, s. 503.

69 Keskinsoy – Kaya, "2017 Anayasa Değişikliğinin Demokratik Nitelik Sorunu", s. 54.

70 Fendoğlu, *1876 Anayasası veya Monarşik Modernleşme Dönemi (1876–1908)*, s. 1.

71 Atay, "Anayasa Kavramının Tanımı, Hazırlanması ve Değiştirilmesi Arasındaki İlişki", s. 544-545.

72 Keskinsoy – Kaya, "2017 Anayasa Değişikliğinin Demokratik Nitelik Sorunu", s. 73-74.

demokratik meşruiyeti taşımasına bağlıdır. Türkiye özelinde bu gereklilik, toplumsal çeşitliliği kapsayan, katılımcı bir anayasa yapım süreciyle ancak karşılanabilir. Gerçek anlamda özgürlükçü, çoğulcu ve insan onurunu esas alan bir anayasa, anayasal demokrasinin kurumsal temelini oluşturarak hukuk devletinin yaşamsal güvencesi olacaktır.

Sonuç

Türkiye'de anayasa düşüncesinin gelişimi, yalnızca hukuk metinlerinin değişimi, siyasal iktidarın biçimlenişi, toplumsal dönüşüm süreçleri ve modernleşme çabalarıyla iç içe geçmiş çok katmanlı bir seyir izlemiştir. Antik siyaset felsefesinden Osmanlı'daki anayasal belgelerin doğuşuna, Cumhuriyet dönemindeki anayasa yapım süreçlerinden günümüze uzanan tarihsel süreç, anayasanın hem kurucu bir norm hem de siyasal bir mücadele alanı olduğunu ortaya koymaktadır. Osmanlı'daki Tanzimat ve Islahat Fermanları ile 1876 Kanun-ı Esasi, anayasal düşüncenin ilk kurumsal biçimlerini oluştururken; 1921, 1924, 1961 ve 1982 Anayasaları farklı siyasal bağlamlarda şekillenmiştir.

Türkiye'de anayasa yapım süreci, çoğunlukla yukarıdan aşağıya, sınırlı katılım ve sınırlı meşruiyetle yürütülmüştür. Askerî müdahaleler sonrası ortaya çıkan otoriter anayasal düzenlemeler, halkın iradesinin temsil edilmesi niteliğini zayıflatmıştır. 1982 Anayasası, bu sürecin en belirgin örneği olup yapım süreci ve içeriği bakımından demokratik ilkelerle çelişen birçok unsuru barındırmaktadır.

Cumhuriyet'in modernleşme hamleleriyle birlikte devletin ideolojik ve kurumsal yapısı yukarıdan inşa edilmeye çalışılmış; ancak bu yaklaşım biçimi toplumla devlet arasında kalıcı bir mesafe yaratmıştır. Özellikle 1980 sonrası dönemde yükselen sivil talepler ve özgürlük arayışları, anayasanın yalnızca otoritenin değil, toplumun ihtiyaçlarının da yansıması olması gerektiği yönündeki talepleri görünür kılmıştır. Ancak mevcut anayasal yapı, bu çeşitliliği ve katılımı yeterince karşılayamamış, bir toplumsal sözleşme olmaktan ziyade, yönetim kullanışlı bir aparat olmuştur.

Çalışma, anayasanın hukuk devleti ilkesi çerçevesinde, iktidarın sınırlandırılması, bireyin hak ve özgürlüklerinin korunması ve siyasal meşruiyetin sağlanması açısından taşıdığı kritik rolü vurgulamaktadır. Hukukun üstünlüğünü esas alan ve bireyin onurunu önceleyen bir anayasal düzenin inşası, sadece anayasa metninin içeriğine değil, bununla birlikte onun yapım sürecine dair katılımcı, çoğulcu ve demokratik ilkelere bağlılığı da zorunlu kılmaktadır. Türkiye'de geçmişteki anayasa yapım deneyimleri, bu bağlamda ciddi bir demokratik meşruiyet eksikliğine işaret etmektedir. Dolayısıyla anayasal demokrasinin tesisi, ancak toplumsal çeşitliliği dikkate alan, kapsayıcı bir uzlaşma temelinde hazırlanacak yeni bir anayasa ile tesis edilebilir.

Kaynaklar

Acaray, Deniz – Özkaya, Ömer, *Hukuk Devleti ve Polis*, (Ed. Ömer Özkaya), *Farklı Açılımlarla Hukuk Devleti ve Güvenlik*, Ankara, Adalet Yayınevi, 2022, ss. 59-99.

Arslan, Zühtü, *Türkiye'de Anayasal Gelişmeler ve 1982 Anayasasının Özellikleri*, https://adm.ataaof.edu.tr/pdf.aspx?du=G6kNDDzKDQVmPXSX8EPkjw, E.T. 08.03.2025.

Aslan, Özer, *Anayasal Boyutuyla İnsan Hakları: Türkiye Örneği*, İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Doktora Tezi, Ulusal Tez Merkezi, 2023.

Atay, Ender Ethem, "Anayasa Kavramının Tanımı, Hazırlanması ve Değiştirilmesi Arasındaki İlişki", *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 12, S. 1, 2008, ss. 503–550.

Ceylan, Ayhan, "Osmanlı Anayasacılığı: Terimler, Belgeler, İlkeler", *Adalet Dergisi*, S. 72, 2024, ss. 15–34.

Depenheuer, Otto, "Anayasanın İşlevleri" (çev. Mısra Tan), (Ed. Otto Depenheuer – Christoph Grabenwarter, Çev. Ed. İlyas Doğan), *Anayasa Teorisi*, İstanbul, Lale Yayıncılık, 2014, ss. 549–580.

Erat, Veysel, "Türkiye'de Cumhurbaşkanının Halk Tarafından Seçilmesinin Hükümet Sistemi Üzerine Etkileri", *Yönetim Bilimleri Dergisi*, C. 13, S. 25, 2015, ss. 325–355.

Erdoğan, Mustafa, *Özgürlük, Hukuk ve Demokrasi,* Ankara, Siyasal Kitabevi, 2018.

Fendoğlu, Tahsin, *1876 Anayasası veya Monarşik Modernleşme Dönemi (1876–1908)*, https://www.hasantahsinfendoglu.com/wp-content/uploads/2023/02/1876-Anayasasi-Veya-Monarsik-Modernlesme-Donemi-1876-1908.pdf, E.T. 08.02.2025.

Gümüş, Musa, "Anayasal Meşrûtî Yönetime Medhal: 1856 Islahat Fermanı'nın Tam Metin İncelemesi", *Bilig*, S. 47, 2008, ss. 215–240.

Güneş, İhsan, "Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun (1921 Anayasası'nın) Yapılış Süreci", *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 20, S. 2, 2020, ss. 233–256.

Güzel, Serkan, "Cumhuriyet Dönemi Toplumsal Dinamikler", *Belgi Dergisi*, S. 7, 2014, ss. 845–854.

Hazır, Hayati, *Anayasa Hukuku*, 4. Baskı, Ankara, Alter Yayınları, 2009.

İba, Şeref, *Anayasa Dersleri: Genel Esaslar ve Türk Anayasa Hukuku*, 4. Gözden Geçirilmiş Baskı, Ankara, Turhan Kitabevi, 2022.

İbrahim, Abdülazim, "Modern Toplumda Hukuk Devleti: Siyasal Meşrulaştırma Aracı", *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 23, S. 1, 2021, ss. 233–256.

Kaan, Oğuz, "2017 Anayasa Değişikliği'nde Yeni Hükümet Sistemi", *Kırklareli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C. 8, S. 1, 2019, ss. 14–28.

Keskinsoy, Ömer – Kaya, Semih, "2017 Anayasa Değişikliğinin Demokratik Nitelik Sorunu". *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, S. 155, 2021, ss. 51-78.

Kıvılcım, Fulya, "Küreselleşme Kavramı ve Küreselleşme Sürecinin Gelişmekte Olan Ülke Türkiye Açısından Değerlendirilmesi", *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, C. 5, S. 1, 2013, ss. 219–230.

Kirchhof, Paul, "Anayasa Kültürü ve Kavramı" (çev. Nedim Meriç), (Ed. Otto Depenheuer – Christoph Grabenwarter, Çev. Ed. İlyas Doğan), *Anayasa Teorisi*, İstanbul, Lale Yayıncılık, 2014, ss. 81–130.

Küçük, Ayşe, "Türkiye'de Sosyal ve Siyasal Değişim: 1980 ve Sonrası", *Econharran*, C. 3, S. 4, 2019, ss. 20–45.

Misafir, Selim, "Hukuk Devleti Olgusunun Eski Çağlardaki Kökenleri", *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, S. 163, 2022, ss. 241–263.

Özbudun, Ergun, *Otoriter Rejimler, Seçimsel Demokrasiler ve Türkiye*, 2. Baskı, Ankara, Yetkin Yayınları, 2021.

Özdemir, Samet, "2017 Anayasa Değişikliklerinin Siyasi İktidarın Hukuk Devleti İlkesi Aracılığıyla Sınırlandırılması Bağlamında Değerlendirilmesi", *Süleyman Demirel Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 14, S. 1, 2024, ss. 297–336.

Özgişi, Tunca, "Türkiye'de Toplumsal Değişimin Siyasi Katılıma Etkisi", *TESAM Akademi Dergisi*, C. 1, S. 1, 2014, ss. 52–101.

Özhazinedar, Tuba, "Tanzimat Fermanı, Islahat Fermanı, Adalet Fermanı ve Kanun-i Esasi'nin Tahlili", *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum*, C. 12, S. 36, 2024, ss. 759–786.

Paçacı, İrfan, "Anayasal Demokrasilerde Evrensel Normları Değersizleştirme: Avrupa ve Türkiye'de Anayasacılığın Neo-Popülizmi", *Asya Studies*, C. 5, S. 18, 2021, ss. 239–256.

Sakın, Emin Berathan, "Uluslararası Hukuk ve Anayasal Gelişmeler Bağlamında Islahat Fermanı", *Amasya Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, C. 1, S. 2, 2024, ss. 141–156.

Sarıaslan, Fatma, "II. Meşrutiyet Dönemi ve Kanun-ı Esâsî: Siyasal Sistem Tartışmaları Ekseninde Bir İnceleme", *Türkiye Adalet Akademisi Dergisi*, S. 54, 2023, ss. 161–192.

Seven, Gülşen, "Anayasa(cılık) ve Demokrasi", (Ed. Menderes Çınar), *Demokrasi: Kavram, Kurum, Süreç*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2023.

Soysal, Mümtaz, *100 Soruda Anayasanın Anlamı*, 11. Baskı, İstanbul, Gerçek Yayınevi, 1997.

Tanör, Bülent- Yüzbaşıoğlu, Necmi, *1982 Anayasası'na göre Türk Anayasa Hukuku,* 22. Baskı, İstanbul, Beta Yayınları, 2024.

Tanör, Bülent, *Osmanlı Türk Anayasal Gelişmeleri*, 34. Baskı, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2020.

Teziç, Erdoğan, *Anayasa Hukuku*, 12. Baskı, İstanbul, Beta Yayınları, 2007.

Turhan, Mehmet, "Değişen Egemenlik Anlayışının Hak ve Özgürlüklerin Korunmasına Etkileri ve Türk Anayasa Mahkemesi", *Anayasa Yargısı*, C. 19, S. 1, 2003.

Ünal Açıkgöz, Merve, "1876 Tarihli Kanun-ı Esasi'de Yasama-Yürütme İlişkisi", *Yasama Dergisi*, S. 43, 2021, ss. 61–86.

Yayla, Atilla, *Anayasa Teorisine ve Hukukuna Giriş*, 2. Baskı, Ankara, Adres Yayınları, 2018.

Yıldırım, Mutlu, "Sivil-Asker Uyumunun Anayasa Yapım Siyasetine Etkisi: 1971–1973 Anayasa Değişiklikleri", *Liberal Düşünce Dergisi*, C. 24, S. 93, 2019, ss. 35–58.

Yılmaz, Alim, "Anayasa, Değişim ve Türkiye", *Liberal Düşünce Dergisi*, S. 86, 2017, ss. 57–67.

Yokuş, Sevtap, *Türkiye'de Siyasal Süreçlerin Anayasal Düzleme Yansımaları*, Democratic Progress Institute, https://www.democraticprogress.org/wp-content/uploads/2018/04/TURKIYEDE-SIYASAL-SURECLERIN-ANAYASAL-DUZLEME-YANSIMALARI.pdf, E.T. 04.04.2025.

Paine, Thomas, *Rights of Man*, London, J. S. Jordan, 1792.

Akgün, Bülent, "12 Eylül Döneminde Türkiye: 1980–", (Ed. A. Çaylak – S. A. Avcu), *Osmanlıdan Günümüze Türkiye'nin Siyasal Hayatı*, Ankara, Savaş Yayınevi, 2018, ss. 525–553.

Extended Summary

This study investigates the emergence and subsequent evolution of constitutional thought within the trajectory of Turkish political history, analyzing these developments through the lenses of regime changes, societal ruptures, and the overarching processes of modernization. Rather than treating the constitution merely as a technical legal instrument delineating state organization, this research posits it as a foundational norm essential for limiting political power, safeguarding individual rights and liberties, and establishing social legitimacy. Within this framework, the historical progression of constitutional thought is examined through a holistic perspective that emphasizes the points of continuity and rupture extending from the Ottoman Empire to the Republic.

Beginning with the concept of the constitution as rooted in the Ancient Greek notion of 'politeia', the study asserts that a constitution is not merely a normative text but a foundational ideal centered on human dignity—a product of specific socio-political conditions. While Ottoman constitutional instruments emerged as products of modernization aimed at constraining absolute power, their "top-down" implementation resulted in a persistent deficit in social legitimacy. During the Republican era, the 1921 Constitution marked a significant departure by transferring sovereignty to the nation. However, the 1924 Constitution, characterized by a majoritarian structure predicated on parliamentary supremacy, maintained a latent tension between democratic substance and political practice.

The 1961 Constitution is identified as a pivotal milestone for the constitutional guarantee of fundamental rights and freedoms in Turkey. The detailed regulation of basic liberties, the reinforcement of the separation of powers, and the establishment of constitutional review significantly contributed to the institutionalization of the rule of law. Nevertheless, its origins in the aftermath of a military intervention rendered its democratic legitimacy a subject of enduring debate. Similarly, the 1982 Constitution constructed a security-centric order that prioritized state authority and constricted the sphere of individual liberty. The study notes that the social transformations and rising civic demands of the post-1980 era have increasingly strained the boundaries of this restrictive constitutional framework.

In conclusion, this research demonstrates that constitutional developments in Turkey have largely been shaped through limited participation and top-down methodologies. Constitutional texts drafted under the shadow of military interventions have generated systemic hurdles for the rule of law

and democratic legitimacy. The study argues that for a constitution to be truly functional, not only its content but also its drafting process must be anchored in a pluralistic, participatory, and democratic foundation. Ultimately, the constitution must be reimagined as a document that transcends technical governance to become a vehicle for institutionalizing social reconciliation and guaranteeing the primacy of individual rights.